

SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ, *Bewegte Eigennamen. Namenintegration und Namentranslation im Sprachenpaar Deutsch-Ungarisch* [Mozgalmas nevek. NévinTEGRÁCIÓ ÉS néVKÖZVETÍTÉS német-magyar nyelvpárban]
Habilitációs értekezés összefoglalója*

Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

Opponensek: JIŘÍ PILARSKÝ, RADA ROBERTA

A habilitációs előadások időpontja: 2022. október 21.

1. Német nyelvű habilitációs értekezésem a többnevűség (névinTEGRÁCIÓ ÉS néVfORDÍTÁS) jelenségét járja körül. A világ számos denotátumának van két vagy több, gyakran különböző nyelvű, egymás mellett vagy egymás után kialakult megnevezése, tulajdonneve. Ezek létrejöhetnek spontán módon, a névhasználó közösségek mindennapi nyelvhasználatában, de tudatos fordítói tevékenység által is. Az értekezés legfontosabb kérdései, hogy ezek a jelenségek miként függnek össze egymással, és a többnevűség hogyan kodifikálható. A monográfiaként megjelent és benyújtott habilitációs értekezés a fenti kérdéseket német–magyar nyelvpárban vizsgálja.

2. Az értekezés első, legrövidebb fejezete (9–14) a tulajdonnevekkel kapcsolatos néhány alapvető elméleti kérdést tekint át: hogyan határozható meg a tulajdonnév mint nyelvi univerzálé, miben különböznek a tulajdonnevek a köznevektől, és milyen névtudományi kategóriákkal (névetimológia, névinTEGRÁCIÓ stb.) sorolható egy adott tulajdonnév egyik vagy másik nyelv elemei közé. Itt tekintetem át a tulajdonnevek jelentésével kapcsolatos nyelvfilozófiai és névtudományi elméleteket is.

3. A következő fejezetet (15–74) a tulajdonnevek nyelvi kontaktusokban lezajló változásainak szenteltem, ezt a folyamatot általánosságban névinTEGRÁCIÓNAK nevezve. Elsőként áttekintetem a többnevűség jelenségére vonatkozó számos névtani terminust (*kétnevűség, párhuzamos névadás, névpárok, névekivalenciák, Doppelnamen* 'kettős név', *Mehrnamigkeiten* 'többnevűség', *interlinguale Allonymie* 'interlingvális allonímia' stb.), illetve a névpárok kategorizálásának lehetőségeit. A névpárok vagy -bokok nyelvi kontaktusokban alakulnak ki: a többnevűség a nevek újabb nyelvekbe való integrálásának (beépülésének) eredménye, ugyanakkor a névinTEGRÁCIÓ folyamata térben és időben nagyon különböző mintákat mutat(hat). Utaltam arra is, hogy nem minden kisebbségi helyzetben (nyelvi kontaktusban) alkalmazható egyértelműen a helynévkutatásban gyakran használt *endonima-exonima* terminuspár.

A névinTEGRÁCIÓ folyamatát négy különböző névfajtánál elemeztem, amihez empirikus anyagot különböző hely- és személynévi adattárakból nyertem. Elsőként a magyarországi német helységnévek kialakulását, majd egy németek lakta magyarországi régió német és magyar mikrotoponimáit, azután pedig németországi magyar eredetű családneveket, illetve a magyarországi német családnevek spontán változásait vizsgáltam. A településnevek esetében egyértelműen megmutatkozott a fonológiai integráció túlsúlya (pl. a közvetlen átvétellel vagy a szoros értelemben vett névfordítással szemben). A mikrotoponima-párok elemzésére jelen esetben is kiválóan alkal-

* Megjelenés: Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2021. 231 lap

masnak bizonyult a már sokféle névanyagon próbára tett HOFFMANN-féle funkcionális-semanticai elemzési modell.

A németországi magyar családnevek kontaktusváltozatainak előfordulását a geogen-program segítségével tudtam bemutatni (<https://geogen.stoepel.net/>), a magyarországi német családnevek integrációs folyamatait pedig a CsnE. adatai alapján mutattam be. A családnevek grafematikai változásai arra utalnak, hogy a névasszimiláció célja az eredeti kiejtés megőrzése.

Végül az interlingvális allonimákkal kapcsolatos névpolitikai elveket és a magyarországi gyakorlatot tekintetem át személy- és földrajzi nevekre, illetve intézménynevekre vonatkozóan.

4. A következő nagyobb fejezet (75–152) a tulajdonnevek nyelvi közvetítésének elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalja. Az elméleti kérdések középpontjában a tulajdonnevek fordíthatóságával kapcsolatos szakirodalmi állásfoglalások állnak. Már a szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy a tulajdonnév *fordítása* (Übersetzung) alatt nagyon különböző (honosító, illetve idegenítő) eljárásokat lehet érteni. Éppen ezért igyekeztem semleges összefoglaló nevet találni és alkalmazni ezen különféle átváltási műveletekre, így tágabb értelemben a nevek közvetítésére a *Translation* terminust használtam. Ezután áttekintetem, hogy a fordítástudományi szakirodalomban a különböző közvetítési eljárásokat milyen elvek és szempontok szerint szokták kategorizálni.

A fejezet empirikus részében a személynevekre vonatkozó különböző közvetítési eljárásokat a Magyar Nemzeti Szövegtárból vett példákon keresztül mutattam be, áttekintve a valós és fiktív személyek, történelmi személyiségek, uralkodók, politikusok stb. német neveinek közvetítési gyakorlatát. A földrajzi nevek közvetítésének eljárásait az osztrák és német tartománynevek, magyar és német táj-, hegy- és víznevek, valamint köznévi tagot tartalmazó mikrotoponimák névpárjain mutattam be, amelyeket párhuzamos szövegeket tartalmazó fordítói adatbázisokból és más internetes forrásokból gyűjtöttem össze. Végül az egyéb tulajdonneveken belül az intézménynevekre vonatkozó közvetítési eljárásokat ismertettem mindkét nyelvirányban.

A tulajdonnevek közvetítésével foglalkozó fejezetben bemutattam egy felmérés eredményeit is, amelyet 2021-ben gyakorló szakfordító kollégák körében végeztem. Az online, anonim kérdőívet 53 fő töltötte ki. Az egyes kérdéscsoportokban kitértünk a tulajdonnevekkel kapcsolatos fordítói attitűdökre, a segédeszközök használatára, majd néhány konkrét fordítási feladatot is elvégeztek a résztvevők (szintén mindkét nyelvirányban). A gyakorló fordítók válaszainak egy részét (a megoldásukhoz fűzött magyarázataikkal együtt) táblázatokba rendezve közöltem. A felmérés eredményei nagyrészt igazolták a tulajdonnév-fordítással kapcsolatos szakirodalmi állításokat: a nevek a nyelvi közvetítés szempontjából sem alkotnak egynemű kategóriát, különböző fajtáik a különböző szövegtípusokban és a fordítás céljának függvényében is eltérő megoldásokat követelnek, illetve eredményeznek. A nevek közszoói elemeinek gyakran van kereshető célnyelvi ekvivalense. A fordítók döntéseikben követik a fordítói hagyományokat (pl. a névsorrend kérdésében), de – amennyiben lehetséges – gyakran konzultálnak a névviselővel, illetve a megrendelővel a tulajdonnév közvetítésének módjáról, illetve keresnek létező mintákat hasonló nevek fordítására vagy más célnyelvi ekvivalensekre. Amennyiben a fordítónak kell megteremtenie egy új denotátum idegen nyelvű elnevezését, mérlegeli a lehetséges ekvivalensek ismertségét, idegenszerűségét, és a fordítási feladatokhoz fűzött megjegyzések tanúsága szerint szem előtt tartja a célnyelvi befogadó érdekeit.

A tulajdonnevek közvetítésével foglalkozó nagy fejezet utolsó részében az irodalmi névfordítással foglalkoztam. Az elméleti kérdések bemutatása után magyar–német esettanulmányként Kosztolányi Dezső Esti Kornél című kötetének Christina Virágh által készített német fordításában, majd Thomas Mann három kisregényének Lányi Viktor által készített magyar

fordításában vettem szemügyre a tulajdonnevekre vonatkozó közvetítési eljárásokat. A prózai művek fordításában általában visszaköszöttek az értekezésnek a személy- és földrajzi nevek közvetítésével kapcsolatos korábbi megállapításai.

5. A monográfia utolsó nagy fejezetének témája a tulajdonnevekkel kapcsolatos lexikográfiai gyakorlat volt (153–206). A témára vonatkozó szakirodalmi áttekintés után először a kétnyelvű általános szótárak gyakorlatát mutattam be, mindkét nyelvirányban. A különböző méretű és változatos célokat szolgáló általános szótárak nem kezelik egységesen a tulajdonneveket, azonban mindegyiknek a lemmái között szerepelnek személy- és földrajzi nevek, intézménynevek, amelyekkel kapcsolatban a közszavak leírásához hasonló grammatikai, szemantikai és stilisztikai információkat adnak meg.

Az általános szótáraknál bőségesebb és izgalmasabb tulajdonnévanyagot tartalmaztak az ún. kulturális szótárak. A kulturális szótárak címszavai között (60–70%-os aránnyal) túlsúlyban vannak a különböző tulajdonnevek: a szótárak áttekintése alapján úgy tűnik, hogy az országismereti jellegű szótárakban elsősorban tulajdonnevekben (személy- és földrajzi nevekben, intézmény-, esemény- és márkanévben, műalkotások címeiben) bontakozik ki egy adott ország és/vagy nyelv kultúrája. A szótárakba felvett számos tulajdonnév közvetítésére az egyes névtípusok esetében nagyon különböző megoldásokat találtam: átvitel, behelyettesítés, szoros értelemben vett fordítás, illetve modifikáció.

A különböző szótárak után bemutattam a magyar–német nyelvpárban létező speciális névszótárakat, amelyek földrajzi nevek, illetve személynevek magyar–német névpárjait tartalmazzák. Az itt bemutatott névadatok a történeti Magyarország német kisebbségeinek névanyagához tartoznak.

6. Az összefoglaló fejezetben (207–213) kísérletet tettem arra, hogy összhangba hozzam egymással az értekezés két nagy témáját: a spontán módon keletkező két- és többnevűséget, valamint a tudatos névfordítás által kialakuló allonimákat, amelyek történetileg természetesen sokszor nem választhatók el egymástól. Mindkét módon névpárok, tulajdonnév-ekvivalensek jönnek létre, amelyek szociokulturális, történeti beágyazottsága szembeötlő, és amelyek nagy része nyelvpolitikai értelemben nagy óvatossággal, érzékenységgel kezelendő. Az értekezésből – reményeim szerint – kiviláglik, hogy a tulajdonnevek minden nyelvben rendkívül összetett rendszereket alkotnak, amelyekben prototipikus és periferikus nevek egyaránt megtalálhatók, és amelyek a használatban és a nyelvi közvetítésben nagyon különbözőképpen viselkednek. Ennek tudatosítása a fordító- és tolmácsolás egyik fontos feladata.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

ANIKÓ SZILÁGYI-KÓSA, Moving proper names. Integration of names and German-Hungarian name translation. A summary of a habilitation dissertation

After a theoretical introduction, some processes of Hungarian-German (spontaneous) name integration are presented on the basis of German settlement names and microtoponyms in Hungary, and changes in Hungarian surnames in Germany and German surnames in Hungary. This is followed by a summary of the language policy principles and practices of German name use in Hungary. The second major

chapter of the study presents the translational issues of proper names on the basis of the Hungarian-German and German-Hungarian mediation of different types of names (personal names, toponyms, institutional names). Special focus is given to the translation strategies of proper names in literary works. The last major chapter of the study is devoted to the lexicographical presentation of proper names. In this section, the practices of general bilingual dictionaries and cultural dictionaries are presented, and dictionaries of the Hungarian-German language pair are described. The study provides a wide range of examples of how differently prototypical and peripheral proper nouns behave in translation tied to language contacts.

Keywords: place names, personal names, bilingualism, German-Hungarian linguistic contacts, translation of proper names, German as source and target language, lexicography of proper names, applied onomastics